

КОНЦЕПЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Цю Концепцію створено Інститутом громадянської освіти Національного університету „Кієво-Могилянська Академія” за підтримки Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні. Безпосередню участь у написанні Концепції взяли:

- *О.П. Дем'янчук*, кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри політології НаУКМА,
- *І.В. Жадан*, кандидат психологічних наук, зав. лабораторією психології політичної освіти Інститут соціальної і політичної психології АПН України,
- *Ю.Г. Кальниш*, кандидат наук з державного управління, старший науковий співробітник, докторант Національної академії державного управління при Президентові України,
- *І.О. Когут*, Голова Ради Лабораторії законодавчих ініціатив,
- *С.Г. Рябов*, доктор філософських наук, професор кафедри політології, керівник Інституту громадянської освіти НаУКМА,
- *Б.Ф. Сагалаков*, кандидат філософських наук, директор Центру політичного маркетингу і менеджменту Товариства „Знання” України.

Подяка висловлюється експертам, які своїми критичними зауваженнями та конструктивними пропозиціями зробили значний внесок у розробку Концепції:

- *Є.К. Бистрицькому*, доктору філософських наук, виконавчому директору Міжнародного фонду „Відродження”,
- *Ю.Б. Ключковському*, кандидату фізико-математичних наук, народному депутату України, заступнику голови Комітету Верховної Ради України з питань державного будівництва та місцевого самоврядування, директору Інституту виборчого права,
- *О.М. Кошело*, кандидату історичних наук, заступнику голови правління Комітету виборців України,
- *О.В. Курці*, провідному спеціалісту департаменту вищої освіти Міністерства освіти і науки України,
- *Р.М. Павленку*, кандидату політичних наук, завідувачу кафедрою політології НаУКМА,
- *К.В. Плоскому*, голові Центру політичної освіти,
- *В.В. Тарану*, заступнику директора Інституту політичної освіти,
- *Ю.Ж. Шайгородському*, кандидату психологічних наук, директору Українського центру політичного менеджменту.

Упродовж тринадцяти років після встановлення незалежності в Україні активно проголошуються демократичні принципи, докладаються зусилля для перевлаштування політичної системи відповідно до цих принципів. Між тим ефективність прогресивних перетворень безпосередньо пов'язані ще й зі зміцненням демократичної політичної культури громадян. Однак, як свідчать дослідження, сучасна політична культура українців характеризується браком знань про власні права й відповідальність за їх дотримання, слабким інтересом до участі у громадських справах і розв'язанні суспільних проблем, відстороненим ставленням до ухвалення суспільних рішень. Через це політична активність людей не супроводжується розвитком у них критичного мислення і не забезпечує формування відповідальної влади; високий рівень освіченості не породжує вміння відстоювати власні права; велика кількість політичних партій не приводить до масового залучення людей у громадське життя.

У країнах розвиненої демократії функціонує історично і культурно сформована впродовж століть система здійснення загального народовладдя. Вона спирається на відповідне національне законодавство, урядову політику й діяльність місцевих органів влади й самоврядування і, головне, передбачає належний рівень культури усіх учасників політичного процесу – громадян, політиків, державних службовців. Така культура, окрім іншого, буває наслідком систематичної політичної освіти. В Україні ж досі відсутня практика формування політичної культури, яка б відповідала демократичному стану суспільства та була одним із чинників його встановлення.

Цю концепцію розроблено як пропозицію загального уявлення про політичну освіту, її принципи, зміст і форми здійснення. Вона не претендує на вичерпні відповіді на всі питання, натомість покликана ініціювати дебати стосовно того, як задовольнити очікування суспільства у питаннях політичної культури й політичної освіти.

1. ПОНЯТТЯ ПОЛІТИЧНОЇ ОСВІТИ

Політична освіта – це практика систематичного поширення і засвоєння громадянами знань про їхні права, свободи та механізми їх здійснення, про шляхи розв'язання проблем суспільного життя, політичну систему й інститути публічного урядування, процедури їхнього функціонування і способи впливу на них, що має наслідком компетентну участь громадян у суспільному житті.

Система політичної освіти:

- Перш за все це заклади освіти (школи, професійні й вищі навчальні заклади), діяльність яких передбачає навчання й виховання майбутніх громадян (громадянську освіту).
- Різновидом політичної освіти є політичне інформування, спрямоване на пересічних громадян і покликане надати їм необхідні знання про існуючі суспільні проблеми та способи їх розв'язання, вміння брати участь у такому розв'язанні й мотивувати до цього.
- Самостійною ланкою політичної освіти є навчання тих, хто здійснює професійне керування процесами суспільно-політичного життя – державних службовців та політиків, що виборюють право визначально впливати на розв'язання проблем громад і нації. У цьому разі йдеться про політичну просвіту й її різновид – політичне навчання.
- Зрештою, складовою політичної освіти є академічне навчання, здійснюване у вищих навчальних закладах і спрямоване на підготовку фахівців у галузі політичної науки та її викладання.

Споживачами політичної освіти, тими, для кого вона здійснюється в суспільстві, є:

- громадяни різних вікових категорій, які потребують політичних знань для участі в житті громад, у діяльності неурядових організацій;
- політики, партійні активісти, громадські діячі, як такі, що прагнуть відігравати визначальну роль у політичних процесах, в ухваленні законів і визначенні норм суспільного життя, у розв'язанні суспільних проблем;
- державні службовці – посадові особи, що безпосередньо причетні до реалізації політичних рішень, адміністрування і здійснення суспільної політики;
- працівники органів охорони порядку та військовослужбовці,
- науковці, що здобувають нові знання про політику, розробляють методики політичного навчання і просвіти.

Мета політичної освіти полягає у підвищенні рівня політичної культури громадян України, коли люди добре розуміють головні ідеї й принципи демократії, здатні самостійно діяти для захисту власних прав та інтересів, інтересів своїх громад. Політична освіта – це своєрідний тренінг із громадянськості, школа, де людей навчають жити спільно, громадою. Вона має сприяти:

- поширенню правила, відповідно до якого будь-яку суспільну проблему належить розв'язувати лише шляхом взаємної згоди й поваги до інтересів усіх, а не через домінування інтересів окремих осіб;
- формуванню звички до діалогу, як сутнісної складової демократичної політичної культури;
- укоріненню цінностей відкритого й справедливого суспільства, поважання принципів і правил суспільного життя;
- підвищенню політичної відповідальності громадських і державних діячів.

Головне завдання політичної освіти – домогтися і підтримувати у людей відчуття ідентичності, усвідомлення і прийняття власних прав, готовність до їх практичного, відповідального здійснення.

Завдання політичної освіти обумовлюються загальними вимогами до організації політико-освітнього процесу, формування політичної культури в демократичному суспільстві:

- політична освіта має стосуватися всіх верств населення, в тому числі, пересічних громадян, політичних діячів, державних службовців, бути спрямованою на всі покоління громадян, охоплювати учнів, батьків, вчителів;
- уся освітня система має відповідати духу, потребам і цілям демократичного суспільства і бути зорієнтованою на формування активної, автономної, незалежної, уповноваженої, непатерналістської особистості, яка відчуває себе самодостатньою цінністю і сприймається як така суспільством;
- в усіх її проявах політична освіта має бути спрямована на підвищення громадянської компетентності й відповідальності особи, сприяти прийняттю людьми фундаментальних цінностей і принципів демократії.

Демократична політична освіта здійснюється на засадах **відмови від індоктринації**, нав'язування чиеїсь однієї думки; вона має полягати у наданні знань про суспільство й події в ньому, у створенні можливості для тих, хто навчається, формувати власну думку про них, ставлення і волю до дії. Принцип **плюралізму** політичної освіти означає, що в ній має бути представлена як предмет обговорення вся множина суспільних позицій і поглядів, протиріччя політичних процесів. Зрештою, демократична політична освіта має давати людині **орієнтацію до дії** – сприяти усвідомленню нею власних інтересів, пошуку

шляхів їх прийнятної реалізації та впливу на існуючу політичну ситуацію. Політична освіта виходить з того, що різні люди мають різні інтереси; кожна людина має оцінювати ситуацію, виходячи з власних інтересів, навчитися самостійно ухвалювати рішення про те, як вона включається в політичне життя.

Політична освіта має бути зорієнтована на формування політичних **уявлень** громадян, набуття ними відповідного **досвіду** політичної активності і вкорінення системи політичних **ставлень** особистості.

Формування політичних **уявлень** здійснюється через:

- *засвоєння певних знань* про права і свободи громадянина, способи й механізми їх здійснення і захисту, про влаштування суспільства й інститутів публічного урядування, процедури їхнього функціонування і способи впливу на них,
- *опанування вмінь* аналізувати, узагальнювати, систематизувати та структурувати інформацію, встановлювати зв'язки між окремими її блоками та будувати прогностичні моделі.

Досвід політичної активності здобувається шляхом засвоєння норм та опанування способів соціальної взаємодії, набуття вмінь захищати власні інтереси, протистояти тиску й маніпуляціям, розмірковувати з приводу власних мотивів, очікувань та можливих дій.

Система політичних **ставлень** включає:

- а) *ставлення до самого себе* (ідентифікація себе як суб'єкта політичної взаємодії, спроможного здійснити самостійний політичний вибір, готового нести відповідальність за свій вибір і його наслідки, законослухняного громадянина, здатного обстоювати власні права);
- б) *ставлення до інших людей* (терпимість, повага до політичних прав і свобод інших, готовність до спільного вирішення політичних проблем, довіра і налаштованість на співробітництво, аргументований скептицизм, підтримка інших, політична відповідальність, прагнення зрозуміти мотиви вчинків і очікування інших);
- в) *ставлення громадянина до політичної системи* (патріотизм як позитивне сприйняття своєї країни, лояльна налаштованість на фундаментальні цінності й конституційні принципи суспільства, дії, спрямовані на підвищення ефективності демократичних установ, інтерес до громадських справ, соціальна довіра і поширення правдивої інформації, вимогливість до пропозицій щодо перевлаштування суспільного життя);
- г) *ставлення до інститутів влади* (контроль за дотриманням меж повноважень влади, критична оцінка рішень і дій уряду, готовність до опору неконституційним діям влади, націленість на політичну участь у здійсненні суспільних справ);
- д) *ставлення до політичного світу* (розуміння сучасного співвідношення глобального та національного начал суспільного життя, розуміння розмаїтості нинішнього світу, зацікавленість у збереженні миру й безпеки, готовність до участі в міжнародних кампаніях тощо).

2. ЗМІСТ ПОЛІТИЧНОЇ ОСВІТИ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Вибудовуючи зміст демократичної політичної освіти, прагнучи надати поштовх розвитку політичної культури в умовах посттоталітарного суспільства, слід робити першочергові наголоси на таких ключових поняттях як „законослухняність”, „відповідальність”, „політична активність”, „ставлення до влади”, „індивідуальна свобода”, „толерантність”.

Законослухняність

Законослухняність як складова змісту політичної освіти і риса політичної культури, будучи інваріантною для різних суспільств, за демократичних умов має бути визначена як самообмеження людини, її відмова від частки власної свободи, *суверенне* забезпечення нею дотримання законів у власній поведінці. Адже за тоталітарних й авторитарних умов законослухняність виглядає радше вимогою здорового глузду, а не власною відповідальністю особистості за дотримання порядку в суспільстві.

Законослухняність демократичного зразка характеризується тим, що вона тісно пов'язана з вимогливим і критичним ставленням до влади. Здійснюючи демократичну політичну освіту, належить робити принципово припустимим і ментально зрозумілим критичне ставлення людей до уряду. Такий підхід робить можливим уникнути підміни демократичної законослухняності вірнопідданством тоталітарного стибу.

Відповідальність

Демократична громадянська відповідальність може бути визначена як підпорядкування індивідів вимогами порядку, стабільності та інтересами інших людей. Звідси походить потреба передбачати наслідки власних дій чи бездіяльності, узгоджувати задоволення індивідуальних потреб із суспільними інтересами.

Суттєвою ознакою типу відповідальності, співвідносного з демократичним суспільним ідеалом, є те, що відповідність діяльності індивідів та вимог чинного порядку досягається не через загрозу застосування санкцій, не лише як дисципліноване самообмеження свободи на користь вимог юридичного закону, а як прагнення відповідності окремих дій загальному інтересу, потребам громади. До того ж, демократичному суспільству властиво культивувати відповідальність сучасників перед майбутніми поколіннями.

Політична активність

Політична освіта покликана спонукати до піднесення рівня суспільної активності людей, що відповідає вимогам сучасної демократії (яку ще називають „партисипаторною”), до озброєння їх знанням про прийнятні й ефективні форми діяльності з метою задоволення інтересів.

Політична активність – це безпосередня участь у впорядкуванні життя громади, до якої вони належать. Головним у політичній активності є *вплив* людей на формування суспільного порядку денного (переліку актуальних питань їхнього безпосереднього життя, що потребують обговорення і розв'язання) та практична участь у здійсненні громадських справ. Формувати політичну активність – означає виховувати небайдужість і відповідальне ставлення людей до того, що відбувається у їхньому житті, плекати впевненість у тому, що вони спроможні вплинути на стан справ довкола себе. Найголовніше тут – спонукати суб'єктів політичної активності розв'язувати проблеми *власноруч*, не покладатися на благодіяння когось іншого. Політична активність, поведінкова сторона політичної культури особистості взаємопов'язана з характером і змістом політичних знань, якими вона володіє, структурою її життєвих цінностей.

Ставлення до влади

Формуючи політичну культуру демократичного типу, належить виховувати у громадян ставлення до влади, в якому поєднується визнання повноважень легітимної влади й імперативності її настанов та, разом із тим, критичність і вимогливість щодо її рішень і дій, заперечення фактів перевищення повноважень чи зловживання ними, вимога задовольнити законні інтереси й захистити права. Саме законослухняність (а не сама лише „владослухняність”, як це буває в умовах тоталітаризму), лояльне відношення людей до законів – визнання їх як справедливих, вимогам яких слід підкорятися, хоча вони й обмежують свободу – є однією зі складових демократичної культури ставлення до влади.

Особливість суспільств перехідного типу, до яких належить українське, полягає в тому, що тут доводиться розв’язувати задачу модифікації самої природи лояльного ставлення громадян до влади. Іншими словами, потрібно змінити критерії й джерела мотивації такого ставлення. Демократична політична освіта покликана формувати не самовіддане віропідданство, а такий тип ставлення до влади, що може бути визначений як „критична лояльність”.

Індивідуальна свобода

Завдання політичної освіти у цьому вимірі полягає у подоланні стереотипу, згідно з яким, прагнення індивіда до свободи, намагання бути вільним у виборі своїх життєвих цілей, неминуче призводить до конфлікту з тими, хто його оточує. При цьому варто спиратися на розуміння свободи, в якому не заперечується жодна з її суперечливих сторін – автономія, відсутність перешкод та, з іншого боку, неодмінна детермінованість людського життя. Відповідно до такого розуміння, свобода буде визначатись як вільний вибір суб’єктом детермінант власного життя. Свобода – це певна співвимірність автономії індивіда та умов і обставин її здійснення, створюваних чинними суспільним ладом, порядком. Таке співвіднесення людиною себе, своїх інтересів, інтенцій, ресурсів із навколишнім світом, ставлення до себе та до світу, яке заслуговує бути названим втіленням вартостей свободи, передбачає, що індивід розуміє назване протиріччя свободи, добре знає цілі, яких прагне, вміє робити поміж них оптимальний вибір, освічений у питаннях регламентації його життєдіяльності – знає правила й норми, яким належить підпорядковувати свої зусилля.

Толерантність

Толерантність, терпиме ставлення індивіда до інших, визнання права кожного думати й діяти на власний розсуд є альтернативою конформізму, уніформізму, толерантність, запереченням властивої традиційному суспільству ментальної парадигми „ми-вони”. Вона постає „цементуючим” началом солідарності іншого, порівняно з традиційним, типу – громадянського, заснованого на усвідомленні вартості індивідуалізму й автономії. У сучасному світі толерантність – це умова і наслідок вільної самореалізації особистості, втілення принципу нонконформізму. Культура толерантності може бути сформована через усвідомлення людьми, що світ складений з незчисленної множини індивідуальних проявів, кожний з яких має право на існування. Толерантність як риса демократичної політичної культури безпосередньо пов’язана з іншими її ознаками, такими як плюралізм та компроміс.

Разом з тим є неприпустимим ототожнювати толерантність з терпимістю й байдужістю до антисоціальних й аморальних проявів. Толерантність – це терпиме ставлення до тих варіативних проявів людської життєдіяльності, що не становлять загрози цілісному, упорядкованому існуванню спільноти, життю й правам окремих людей, а перебувають у межах демократичної системи цінностей.

3. ФОРМИ ЗДІЙСНЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ОСВІТИ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Демократичну політичну освіту пропонується розуміти як безперервний, багаторівневий процес, що охоплює різні періоди життя людини. Способи політичної освіти та її змістове наповнення змінюються щодо кожного вікового періоду життя людини відповідно до її потреб і характеру діяльності. При визначенні змісту політичної освіти та побудові логіки її викладання слід виходити з психолого-дидактичних особливостей кожної вікової категорії тих, хто навчається.

У дошкільному віці політична освіта може здійснюватися як епізодичне й фрагментарне включення в освітній процес інформації, цінностей та дій, що стосуються питань громадянства, держави, суспільного порядку тощо. Потужна роль у формуванні демократичної громадянськості тут належить сімейному вихованню. У шкільному віці елементи політичного навчання мають бути інкорпоровані у викладання таких предметів як історія, мови, географія. До того ж, у старших класах може йтися про самостійний предмет, спрямований на формування демократичної громадянськості – громадянську освіту. Політична освіта тут може здійснюватися під час виховних занять, позакласної роботи, у вигляді різноманітних проектів та заходів учнівського самоврядування. На етапі вищого і професійного навчання політична освіта здійснюється у вигляді спеціальних курсів, обсяг і концептуальна глибина яких корелюють із отримуваним фахом. Зрештою, на рівні освіти дорослих політична освіта знову набуває епізодичного характеру і може бути втілена шляхом підвищення кваліфікації, самоосвіти, просвіти за допомогою засобів масової інформації, лекторіїв, публічних дискусій тощо.

Політична освіта може здійснюватися у формі самостійних навчальних курсів, введення відповідних тем до вже існуючих дисциплін, під час виховних занять, позакласної роботи, у вигляді різноманітних проектів та заходів учнівського самоврядування. Завдання політичної освіти мають також розв'язувати засоби масової інформації шляхом періодичної публікації відповідних матеріалів, випуску навчальних теле- і радіопередач. Потужна роль у формуванні демократичної громадянськості має належати сімейному вихованню. Сприяти досягненню цілей політичної освіти значною мірою покликані різноманітні благодійні та філантропічні організації.

4. СУБ'ЄКТИ ПОЛІТИЧНОЇ ОСВІТИ

Суб'єктами (виконавцями) політичної освіти є навчальні заклади, установи, організації метою діяльності яких є надання освітніх послуг. У здійсненні демократичної політичної освіти значну роль покликані відігравати, зокрема, заклади середньої та вищої освіти, установи культури, засоби масової інформації, громадські (неурядові) організації – „третій сектор”, різноманітні благодійні та філантропічні організації. Здійснення процесу формування громадянської культури через освітню систему надає йому цілеспрямованої, методично вивіреної форми, дозволяє ефективно мобілізувати адекватні ресурси й чинники.

Заклади освіти та наукові установи – осередки формування громадянськості молодого покоління, а також проведення заходів із політичної освіти дорослого населення. Формування громадянськості через освітню систему надає цьому процесу цілеспрямованості, методичної вираженості, дозволяє ефективно мобілізувати необхідні ресурси. Суспільство потребує концептуального визначення цієї галузі педагогіки, розробки навчальних програм, написання й поширення матеріалів та навчальних посібників, підготовки й перепідготовки викладачів, визначення стандартів і критеріїв оцінки знань.

Роль *неурядових організацій* має полягати у сприянні практичному засвоєнню громадянами знань, ідеалів і практичного досвіду участі в конкретних справах. Громадські (неурядові) організації – правозахисні групи, колективи, що ініціюють і здійснюють різноманітні освітні проекти, асоціації вчителів тощо – можуть оперативно збирати потрібну інформацію з різних джерел, здійснювати її аналіз, формувати порядок денний громадських дискусій та влаштовувати їх проведення, висловлювати збалансовані й справедливі судження, практичні рекомендації. На конкурсних засадах неурядові організації, що об'єднують науковців, фахівців-педагогів, можуть реалізовувати проекти, пов'язані з розробкою навчальних посібників, підготовкою вчителів, здійснювати інші освітні заходи.

Потужним чином сприятиме досягненню цілей політичної освіти діяльність *засобів масової інформації*, спрямована на впровадження в мережу державного та комерційного теле- і радіомовлення, друкованих періодичних видань навчальних програм, які дозволять інформувати населення про конституційний устрій держави, законодавчі регламентації політичного життя, особливості проведення виборчої кампанії у доступній формі, із залученням реального матеріалу та відомих державних і громадських діячів. Особливе значення може мати заснування спеціалізованого журналу, присвяченого теоретичним та дидактичним розробкам у галузі політичної освіти, поширенню практичного досвіду тощо.

Важливими суб'єктами політичної освіти (і не лише під час виборчих кампаній, але й у періоди між ними) є *політичні партії*. Поширення й пропагування партіями власних програм, ідеологій та виборчих платформ може бути розцінене як різновид політичної освіти. При дотриманні рівноправності всіх політичних сил у пропагуванні своїх ідей і поглядів, кожна політична партія має прагнути до формування вищої політичної свідомості співвітчизників. Цим самим партія демонструє свою прихильність демократичним цінностям, готовність сприяти їх упровадженню.

У перспективі визначальним суб'єктом політичної освіти має стати *Національна координаційна рада*, до складу якої мають ввійти повноважні представники законодавчої й виконавчої влади, політичних партій, громадських та релігійних організацій, провідні науковці. Її завданням є вироблення основних принципів політичної освіти, координація заходів, моніторинг здійснення політичної освіти й оцінка її результатів, підготовка пропозицій щодо юридичного та організаційного забезпечення заходів політичної освіти.

Виглядає доцільним створення *Державного центру політичної освіти* – установи, головним завданням якої є проведення наукових досліджень у галузі політичної освіти, розробка навчальних методик і матеріалів, підготовка друкованих та інших видань, адміністративне й науково-методичне забезпечення роботи Національного координаційного органу з політичної освіти. Зокрема, виглядає доцільним, щоб Державний центр політичної освіти виступав засновником і видавцем всеукраїнського журналу „Політична освіта”, де публікуватимуться наукові, навчально-методичні та інформаційні матеріали.

5. РЕСУРСНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ОСВІТИ

Для ефективного здійснення політичної освіти, вона має бути забезпечена відповідними матеріальними, фінансовими та людськими ресурсами.

Матеріальні ресурси – це, перш за все, засоби навчання і матеріально-технічна база закладів освіти і культури. Поряд із цим, доцільно створити спеціальні засоби масової інформації (громадське телебачення/радіо, друковані ЗМІ тощо) або нові програми для тих, що вже існують. Як важливий ресурс розвитку політичної освіти в нашій державі має бути оцінена інфраструктура Товариства „Знання” України.

Ефективна політична освіта має спиратися на відповідні **людські ресурси** – корпус фахово підготовлених викладачів, лекторів і тренерів, аналітиків і науковців, активістів неурядових організацій і партій, які працюючи в освітніх закладах чи діючи на волонтерських засадах, надають освітні послуги тим, хто їх потребує. Для їх потреб можуть бути створені ресурсні центри, бази даних, мережа підвищення кваліфікації та обміну досвідом.

Фінансові ресурси. Фінансування заходів із політичної освіти громадян України може здійснюватися з державного та місцевого бюджетів, за рахунок коштів громадських об'єднань, благодійних фінансових установ, дослідницьких і видавничих грантів, політичних партій тощо. З коштів державного бюджету мають фінансуватися діяльність Національної координаційної ради з політичної освіти, Державного центру політичної освіти (частково), заходи політичних партій, що носять характер політичної освіти/просвіти (в період виборчих кампаній), окремі наукові та навчально-методичні розробки за спеціальним рішенням уряду.

* * *

Політична освіта є важливою суспільною справою, від успішності якої залежить стабільність політичної системи, доцільність рішень, що ухвалюються, ефективність громадських програм і урядового керівництва. Адже демократія – це не просто „правління народу”, а компетентна, зацікавлена і відповідальна участь людей і громад в ухваленні суспільних рішень та розв'язанні суспільних проблем. Сучасна демократія встановлюється й існує не лише зусиллями урядів та політиків, а й завдяки зацікавленню у ній громадян, їхній політичній культурі, сформованій у тому числі й засобами політичної освіти.